
ประสบการณ์เก็บข้อมูลภาคสนาม
ในพื้นที่ความรุนแรงถึงตาย

ประสบการณ์เก็บข้อมูลภาคสนาม ในพื้นที่ความรุนแรงถึงตาย

พัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์

สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม (Fieldwork) ถือเป็นหัวใจสำคัญของงานศึกษาวิจัยมานุษยวิทยา (Anthropology) เพื่อทำความเข้าใจเรื่องราวเกี่ยวกับวิถีชีวิตประจำวัน วิถีวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของผู้คนในพื้นที่ต่างๆ ด้วยการเข้าไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม หรือฝังตัวอยู่ในชุมชนแต่ในสถานการณ์ที่ไม่ปกติ เช่น ในสนามที่มีความขัดแย้งรุนแรงถึงตาย (deadly conflict) วิธีการแบบเดิมๆ ในการเก็บข้อมูลภาคสนามอาจมีข้อจำกัดหลายประการ บทความนี้จะนำเสนอประสบการณ์และชีวิตแห่งการต่อรอง (negotiated life) ของนักวิจัยในระหว่างการทำงานภาคสนาม โดยเฉพาะสนามที่อันตราย (dangerous fieldwork) ต้องเสี่ยงภัยร้ายแรงชนิดที่ถึงตาย (deadly violence)

เช่น ในชายแดนใต้ของไทยหลังปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา เพื่อเป็นแนวทางสำหรับ
ผู้สนใจทำงานภาคสนามในพื้นที่เสี่ยงอันตรายได้นำไปประยุกต์ใช้ต่อไป

คำสำคัญ: สนามอันตราย, ชายแดนใต้ของไทย, ความรุนแรงถึงตาย, ยุทธศาสตร์
การเอาตัวรอดในสนาม, ชีวิตแห่งการต่อรอง

Doing Fieldwork in Deadly Places: A Reflective Experience

Padtheera Narkurairattana, PhD

Abstract

It has been known that doing fieldwork is the heart of data collection methods for anthropologists as it is a science meant to understand human beings, culture, and everyday life behavior through practicing participatory observation and living in the village. Those techniques normally can be done in the “normal” fields. However, in dangerous places and deadly zones, an anthropologist might need special techniques to do fieldwork. This article aims to present a researchers’ experience and negotiation strategies while doing fieldwork under fire or in the deadly conflict zone of the Deep South of Thailand since 2007 onward. The contribution of this study may

be useful for researchers who are passionate in doing fieldwork in dangerous fields.

Keywords: Dangerous fieldwork, Southern Thailand, deadly violence, survival fieldwork strategies, negotiated life.

โหมโรง

ความรุนแรงในชายแดนใต้ที่อุบัติขึ้นครั้งใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา ดึงความสนใจนักวิจัยจำนวนมากทั้งมืออาชีพและมือใหม่หัดวิจัยให้เข้าไปข้องเกี่ยวในหลายมิติ ผู้เขียนเป็นอีกคนหนึ่งที่ได้ยินได้ฟังสถานการณ์ความไม่สงบในชายแดนใต้มาตั้งแต่จำความได้ อาจจะเป็นด้วยการที่ผู้เขียนได้ติดตามพ่อไปอยู่ในจังหวัดภาคใต้ในช่วงที่รัฐไทยกำลังสู้ภัยคอมมิวนิสต์ และจังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่การต่อสู้ที่ถูกป้ายสีตีตราด้วยสีชมพูและสีแดงคล้ายๆ กับปรากฏการณ์แตรมสีแดงในชายแดนใต้นับแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา หากแต่การอยู่ร่วมสมัยกับความรุนแรงระลอกใหม่นี้พิเศษกว่าตรงที่ไฟความรุนแรงลุกโชนร้อนแรงและแผดเผาเอาชีวิตผู้คนเป็นจำนวนมากกว่าที่เคย นอกจากนี้ผู้เขียนยังสงสัยว่าในครั้งนี้นับว่าจำนวนคนที่ตกเป็นเหยื่อความรุนแรงที่หน่วยงานรัฐและหน่วยงานเอกชนได้รวบรวมนำเสนอเป็นระยะๆ และมีการจัดแบ่งกลุ่มเหยื่อผู้ที่ได้รับผลกระทบทั้งที่เจ็บและตายด้วยเกณฑ์การจำแนกที่น่าสนใจ กล่าวคือมีการแยก “ศาสนา” ของเหยื่ออย่างชัดเจนว่า เป็นพุทธ เป็นมุสลิม หากแต่ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่าในบรรดาเหยื่อที่เจ็บและตายนั้น นอกจากชาวพุทธและชาวมุสลิมแล้ว ยังมีคนอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่หรือไม่ และหากยังมีผู้นับถือศาสนาอื่นๆ อยู่ในพื้นที่ คำถามต่อมาคือ “คนอื่นๆ” ที่มีใช้พุทธ หรือมุสลิม เหล่านั้นตกเป็นเหยื่อความรุนแรงถึงตาย หรือแค่บาดเจ็บบ้างหรือไม่ แล้วพวกเขาอยู่อย่างไรในท่ามกลางสถานการณ์ที่ไม่ปกติเช่นนั้น

ความสงสัยใคร่รู้ถึงการดำรงอยู่ของผู้คนต่างวัฒนธรรมในสังคมชายแดนใต้ที่ถูกสื่อสารออกสู่สังคมโลกด้วยภาพที่ฉายให้เห็นแต่ความรุนแรงถึงตาย เร่งเร้าให้ผู้เขียนอยากเข้าไปสืบเสาะค้นหาความจริงอย่างเป็นระบบระเบียบว่าในสังคมชายแดนใต้ท่ามกลางความรุนแรงถึงตายดังกล่าว ผู้คนต่างศาสนา ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมมีชีวิตอยู่อย่างไรกัน เพราะภาพที่ส่งออกมาชี้แต่เพียงแนวโน้มว่าผู้คน

ที่ต่างกันเหล่านั้นอยู่ร่วมกันไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จในการเข้าใจวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในพื้นที่อย่างแรงกล้าและตระหนักดีว่าหากจะค้นหาความจริงจากหลักฐานชั้นสองที่เป็นเอกสารหรือข้อมูลที่สื่อมวลชนส่งออกมาคงจะไม่ทำให้ผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าใจความจริงเรื่องชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนที่นี่ได้ วิธีการที่จะสืบค้นหาเพื่อเข้าใจความจริงมากที่สุดจึงน่าจะเป็นการทำงานในสนามแบบนี้ที่มานุษยวิทยา ทั้งนี้ ด้วยสาระหลักของมานุษยวิทยา คือ วิชาว่าด้วยการศึกษาค้นคว้าทำความเข้าใจมนุษย์ (Ember & Ember, 1977, p. 4 อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, 2559, น. 3)

ภาคสนามในสถานการณ์ปกติ

วิธีการทำงานภาคสนามของนักมานุษยวิทยา โดยเฉพาะ “ชาติพันธุ์วิทยา” ซึ่งเป็นหนึ่งในสาขามานุษยวิทยาวัฒนธรรม ยศ สันตสมบัติ (2559, น. 7-8) อธิบายไว้ว่า พื้นฐานสำคัญของสาขาวิชานี้อยู่ที่การทำวิจัยภาคสนาม (field research) อันเป็นการศึกษาสังคมวัฒนธรรมด้วยการเข้าไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participant observation) กล่าวคือ เข้าไปกินไปนอน ไปอยู่ร่วมไปหัดพูดภาษาของชาวบ้านให้ได้ไปร่วมงานฉลองและพิธีกรรมต่างๆ อย่างใกล้ชิด สัมภาษณ์และซักถามในประเด็นต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจกับชีวิตและความเป็นอยู่ ระบบการทำมาหากิน ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และทำการจดบันทึกการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมเอาไว้อย่างเป็นระบบระเบียบเพื่อที่จะได้นำไปเป็นข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์ และเขียนรายงานในเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ต่อไป นั่นคือวิธีการทำงานภาคสนามในสถานการณ์ทั่วไป แต่อาจจะไม่สามารถใช้ได้อย่างครบถ้วนตามขอบดังกล่าวในพื้นที่ซึ่งมีความรุนแรงถึงตาย

ก้าวอย่างเข้าสนามความรุนแรงถึงตายชายแดนใต้

“ไม่กลัวเหรอ? อยู่ย่านกรุงเทพฯ ยังมาถึงที่นี่อีก ไม่มีใครเขามากันแล้ว”

“เปลี่ยนเรื่องทำได้มัย หรือไม่ก็ไปทำที่อื่น เก็บข้อมูลที่อื่น เหนือ อีสาน อะโรไน่น จะมาเสี่ยงทำไม่ที่นี่? ลูกของพี่ยังไม่อยากให้เขากลับมาอยู่ราราฯ เลย”

“ทำไมต้องมาทำที่สามจังหวัดนี้ด้วย?”

“น้องกลับไปสอนหนังสือที่กรุงเทพฯ เหมือนเดิมเถอะ อย่ามาอีกเลย มันอันตราย ไม่กลัวหรือไง?”

“ไม่เข้าใจ ทำอะไรที่เห็นเขาโฆษณาว่าเรียนปริญญาเอกสองปี สามปีจบ ฟังดูแล้วทำทางมันไม่เห็นต้องมาทำอะไรยากๆ เหมือนเรา (ผู้วิจัย) ทำเลย แล้วนี่ทำไมต้องมาทำอะไรเสี่ยงๆ อย่างนี้ล่ะ น่ากลัวก็น่ากลัวนะ มันไม่เหมือนเมื่อก่อนแล้ว”

“เฮ้ย เธอจะมาทำอะไรอีก สถานการณ์ตอนนี้มันน่ากลัวมากขึ้นอีกแล้วนะ ช่วงนี้มันชกก่อเหตุในเมืองมากขึ้น บ่อยขึ้นนะ ชั้นเองยังเสียวๆ สันหลังเลยอยู่ที่นั่นนะ ขนาดว่าคุ้นเคยและรู้ช่องทางหนีที่ไล่พอสมควรแล้วนะ”

สารพัดคำถาม คำทัดทาน กระทั่งคำขู่กลายๆ ทั้งจากเพื่อน พ่อแม่พี่น้อง คนรอบข้าง รวมถึงผู้ให้ข้อมูลในสนามวิจัยจากสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ นับตั้งแต่วันแรกที่บอกกับใครๆ ว่าจะทำวิจัยเรื่องคาทอลิกในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในขณะที่ข่าวคราวทางหน้าสื่อมวลชน (mass media) ทั้งไทยและเทศ โหมกระพือสื่อสารภาพความรุนแรงให้แพร่สะพัด เขย่าขวัญผู้คนที่รับรู้สถานการณ์ความรุนแรงผ่านสื่อต่างๆ ทั้งเต็มใจและไม่เต็มใจจนกลายเป็นความหวาดกลัว จับชั่วหัวใจใครหลายคน

ดังต้องมนต์เสน่ห์ของการทำงานภาคสนามตั้งแต่เมื่อคราวยังคงสถานะเป็นนักเรียนปริญญาเอกสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การได้มีโอกาสก้าวเข้าไปศึกษาในอาณาบริเวณของห้องเรียนมานุษยวิทยา แม้จะช่วงสั้นๆ แต่ก็ทำให้ตระหนักว่า การเก็บข้อมูลภาคสนามเป็นเรื่องที่สำคัญมาก ด้วยนักมานุษยวิทยานั้นนอกจากจะเป็นผู้ตั้งคำถามเพื่อค้นหาคำตอบจากเอกสารหลักฐานอื่นๆ แล้ว กล่าวได้ว่า ผู้ให้ข้อมูลในสนาม คือ กุญแจไขไปสู่ความรู้ความจริงที่เป็นคำตอบของคำถามทว่ามิใช่เพียงนักมานุษยวิทยาที่ทำงานภาคสนามจะเป็นฝ่ายตั้งคำถามแต่เพียงฝ่ายเดียวไม่ บ่อยครั้งที่เดียวที่นักมานุษยวิทยาก็ถูกกลุ่มรุมด้วยคำถามจากสนามทั้งที่เป็นคำถามในเชิงญาณวิทยาวิธีวิทยา และรวมไปถึงคำถามที่จะถูกรุกกลับเป็นอันดับต้นๆ เสียด้วยซ้ำจากกลุ่มผู้ที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ (key informants)

ท่ามกลาง “ความกลัว” ของใครๆ ก็ตามที่ได้ยินเรื่องราวของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้เขียนอดตั้งข้อสงสัยไม่ได้ว่า “ความกลัว” ที่เกิดขึ้นนั้นมันมี “การเมืองของความกลัว” (politics of fear) พร่างกายอยู่ด้วยหรือไม่? อยากรู้ก็ตีด้วยข้อจำกัดของบทความนี้ที่มีจุดเน้นไม่ได้มุ่งเน้นเกี่ยวกับเรื่อง “รัฐ” และการปกครองแบบโครงสร้างอำนาจรัฐที่อาจจะผูกขาดสร้างความกลัวให้เกิดขึ้นได้ แต่งานนี้มีเป้าหมายที่จะแบ่งปันประสบการณ์การเก็บข้อมูลภาคสนามและคลี่คลาย “ความกลัว” ไปด้วยในตัว

จากประสบการณ์ตรงของผู้เขียน เมื่อจะเดินทางไปอำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส เมื่อต้นปี พ.ศ. 2552 แค่อะยี่ห้อจังหวัดนราธิวาสเพื่อถามหาตัวเครื่องบินเท่านั้น พนักงานขายตัวก็ทำท่าทางตกใจกลัวขึ้นมาทันทีและย้อนถามผู้เขียนเพื่อความแน่ใจว่า “จะไปนราธิวาสจริงๆ หรือ?” ครั้นเมื่อเดินทางกลับมาจากการเก็บข้อมูลรอบดั่งกล่าว ผู้เขียนอาศัยรถแท็กซี่จากสนามบินสุวรรณภูมิให้มาส่งที่บ้าน คนขับรถแท็กซี่ถามผู้เขียนว่าเดินทางมาจากไหน พอดตอบคำถามไปว่า

มาจากนราธิวาส เขาก็แสดงท่าทางตกใจ จ้องมองผู้เขียนทางกระจกพร้อมๆ กับบอกว่า “น่ากลัว” และตั้งคำถามกับผู้เขียนต่อไปว่า “ไปทำไม เป็นคนนราธิวาสหรือเปล่า?” น่าสนใจว่าแค่เพียงเอ่ยชื่อจังหวัดก็สร้างความกลัวให้เกิดขึ้นในใจของผู้ฟังเสียแล้ว

หากสนามสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เต็มไปด้วยความน่ากลัวด้วยอันตรายหลายรูปแบบ ทั้งอันตรายจากความรุนแรงถึงตายที่มาจากการใช้อาวุธที่มีอำนาจในการสังหารแล้ว ยังมีอันตรายจากอคติความลำเอียง ความไม่เข้าใจ ไม่ไว้ใจกันอยู่มากในพื้นที่ การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามแบบนักมานุษยวิทยาที่ใช้วิธีการแบบชาติพันธุ์วรรณาจะทำได้อย่างไร บทความนี้ต้องการนำเสนอให้เห็นแนวทางในการทำงานภาคสนามท่ามกลางอันตรายหลากหลายรูปแบบ รวมทั้งข้อจำกัดและข้อพึงระวังต่างๆ

สำรวจบทเรียนจากสนามอันตราย

การทำงานภาคสนามในท่ามกลางความรุนแรงถึงตายชายแดนใต้ ซึ่งเป็นพื้นที่พิเศษด้วยอาจเกิดความรุนแรงได้ง่าย (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2551, น. 8) ทั้งนี้ นับแต่ปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา เหตุการณ์ความรุนแรงเกิดขึ้นเป็นหมื่นครั้ง จำนวนเหยื่อที่ถึงแก่ความตายมีทั้งเด็ก สตรี คนชรา พระภิกษุสงฆ์ อีหาม่า และคนอื่นๆ สนามวิจัยที่เต็มไปด้วยอันตรายจากความรุนแรงที่อาจจะทำให้ถึงแก่ความตายได้ทุกเมื่อ การจะใช้วิธีการทำงานภาคสนามแบบนักมานุษยวิทยาในขอบเขตนี้ที่เคยใช้ในสถานการณ์ปกติอาจจะมีปัญหาหรือข้อจำกัด และไม่เพียงพอเท่านั้น ความท้าทายทางอคติของผู้เขียนเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่มิได้เข้าไปสนามชายแดนใต้ การจะทำงานบนฐานอคติและประสบการณ์ส่วนตัวอย่างเดียวไม่เพียงพอสำหรับการจะกล่าวอ้างว่าเป็นการทำงานทางวิชาการที่มีความเชื่อถือได้ ดังนั้น การทบทวนประสบการณ์และบทเรียนของผู้อื่นผ่านการทบทวน

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องยังคงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับนักวิจัยที่ต้องการเข้าถึงความจริงอย่างเป็นระบบระเบียบ

ในงานเขียนชิ้นสำคัญชื่อ *Fieldwork under Fire* บรรณาธิการโดย Carolyn Nordstrom (1995) รวบรวมประสบการณ์ตรงของนักวิจัยที่ทำงานภาคสนามที่เต็มไปด้วยอันตรายถึงตายหลายรูปแบบ อย่างไรก็ตาม งานเหล่านั้นมีประโยชน์ในการทำงานภาคสนามท่ามกลางความรุนแรงในชายแดนใต้ เพราะชี้ให้เห็นข้อจำกัดในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามท่ามกลางสถานการณ์ที่กำลังร้อนระอุด้วยเหตุการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นไม่เว้นแต่ละวัน อาจเทียบเคียงได้กับการทำงานภาคสนามที่อันตราย (*Dangerous field*) มีความไม่ปลอดภัยสูง เช่น ในสถานการณ์สงคราม สนามที่เต็มไปด้วยภัยคุกคามต่างๆ นานา โดยเฉพาะในช่วงหลังของศตวรรษที่ 20 งานวิจัยทางมานุษยวิทยาเกี่ยวกับสถานการณ์ที่ไม่ปกติ เช่น สนามที่มีความรุนแรงกำกับ สนามการประท้วงต่อต้านในที่ต่างๆ ซึ่งเป็นสนามที่มีอันตราย วิธีการต่อรองของชีวิตจึงราวกับจะเริ่มต้นกับตัวผู้ศึกษาก่อนใคร เพราะในสนามเช่นนั้น การต่อรองด้วยวิธีการ “ปรับ” หรือ “เปลี่ยน” วิธีการทำงานภาคสนามเกิดขึ้นได้เกือบตลอดเวลา เพื่อจะเอาชีวิตรอดกลับมาให้ได้ พร้อมทั้ง ก็ต้องได้ข้อมูลภาคสนามติดมือกลับมาด้วย (Kovats-Benat, 2002, p. 209) ขณะที่ประสบการณ์การทำงานภาคสนามของ Anna Simons (1995, pp. 42-61) ที่เมืองโมกาดิชู ประเทศโซมาเลีย ในภาวะอนาธิปไตยที่เต็มไปด้วยข่าวลือจนไม่รู้ว่าจะอะไรคือข้อเท็จจริง ไม่มีความไวเนื้อเชื่อใจกัน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ใกล้เคียงกับที่เกิดขึ้นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ “ข่าวลือ” ทำงานไม่เคยหยุดหย่อน ไม่เพียงเท่านั้น การทำงานในพื้นที่สงครามภายในโครเอเชีย ความกลัวได้แบ่งแยกผู้คนในสังคมออกจากกันด้วย “ความระแวงสงสัย” และ “ความหวาดวิตก” ไม่เฉพาะต่อคนแปลกหน้าเท่านั้น แต่รวมถึงคนร่วมสังคมเดียวกันด้วย

ด้วยสิ่ง'ที่ผู้ศึกษาประสบคล้ายกับประสบการณ์ของนักมานุษยวิทยาหลายคน เช่น ประสบการณ์การเป็นผู้อยู่ในเหตุการณ์การประท้วงที่จัตุรัสเทียนอันเหมิน ในกรุงปักกิ่งของ Frank N. Pieke (1995, pp. 62-81) ที่จริงการต่อรองเริ่มต้นตั้งแต่ยังไม่ทันได้เก็บข้อมูล กล่าวคือ การขออนุญาตเข้าประเทศจีนเพื่อเก็บข้อมูลสำหรับทำงานวิจัยไปจนถึงความยากลำบากในการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่เป้าหมายอันเนื่องมาจากเขาเก็บข้อมูลตรงกับช่วงเวลาที่เกิดการเดินขบวนประท้วงครั้งใหญ่ของบรรดานักเรียนนักศึกษาและประชาชนที่จัตุรัสเทียนอันเหมิน ในห้วงเวลาที่จีนปกครองด้วยระบอบสังคมนิยมและบังคับใช้กฎระเบียบต่างๆ อย่างเคร่งครัด เสรีภาพไม่ว่าจะของพลเมืองหรือผู้วิจัยล้วนถูกจำกัด การต่อรองกับระเบียบกฎเกณฑ์เพื่อให้สามารถเก็บข้อมูลได้ต้องอาศัยความช่วยเหลือและการเชื่อฟังคำแนะนำจากเจ้าบ้านในการปฏิบัติตนเพื่อมิให้ละเมิดต่อกฎระเบียบของทางการอันอาจจะเป็นเหตุให้การให้อนุญาตเก็บข้อมูลเพื่อทำงานวิจัยต้องถูกยกเลิก (pp. 66-67) ดังนั้น การได้เจ้าภาพหรือผู้ช่วยวิจัยที่เป็น "คนใน" หรือคนที่มีอำนาจในการต่อรองกับทางการได้ย่อมมีส่วนช่วยลดอุปสรรคในการเก็บข้อมูลต่างๆ ได้อย่างมาก เพราะเขาย่อมรู้ว่าพื้นที่หรือช่วงเวลาใด หรือใครและอย่างไรที่ควรจะต้องติดต่อด้วย และเช่นเดียวกับการทำงานภาคสนามในยามที่พื้นที่ของสามจังหวัดภาคใต้ตกอยู่ภายใต้กฎระเบียบที่เคร่งครัด ทำให้การเดินทางเข้าออกแต่ละพื้นที่ต้องเผชิญกับการตรวจสอบในฐานะคนแปลกหน้า ดังนั้น การมีชื่อและที่อยู่ของคนในพื้นที่ไว้ให้อ้างอิงเวลาต้องผ่านแต่ละด่านตรวจในช่วงแรกๆ เป็นข้อพิสูจน์ได้ในเรื่องนี้

การเข้าสู่สนามทั้งวิธีการเดินทางและวิธีการเข้าถึงตัวผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยเฉพาะเมื่อยามที่ความรุนแรงได้ฉีกกระชากความไว้วางใจระหว่างผู้คนในพื้นที่ไปเสียเกือบหมดสิ้น (Green, 1995, pp. 105-128) การเข้าไปกับใครจึงมีความหมายมาก เพราะ "คนแปลกหน้า" จะถูกจับจ้องมองตามด้วยความ

หวาตระแวง (Simons, 1995, pp. 42-61) ไม่เพียงจากผู้คนในหมู่บ้านที่เป็นกลุ่มเป้าหมายในการศึกษาเท่านั้น แต่ในระหว่างทางก่อนถึงหมู่บ้านจำต้องผ่านด่านตรวจมากมาย บางด่านสงสัยว่าทำไมคณะของผู้ศึกษาจึงเดินทางเข้ามาในพื้นที่ต่างๆ ที่นับตั้งแต่เกิดเหตุการณ์ความรุนแรง ผู้คนจากต่างถิ่นน้อยนักที่จะอยากเดินทางเข้ามา ชาวบ้านคาทอลิกแนะนำให้ตอบคำถามเจ้าหน้าที่ว่า “มาเยี่ยมญาติ” และต้องระบุที่ตั้งของบ้านญาติปลายทางให้ถูกต้องด้วย (สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2552) ในการเดินทางเข้าพื้นที่ครั้งแรกพร้อมกับนักบวชหญิงเมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2552 เมื่อผ่านด่านตรวจด่านหนึ่งและมีคำถามจากเจ้าหน้าที่ประจำด่านตรวจว่ากำลังจะเดินทางไปไหน นักบวชหญิงซึ่งนั่งอยู่ด้านหน้าข้างคนขับจึงตอบคำถามว่า “ไปเยี่ยมญาติที่สุคีริน” เจ้าหน้าที่ไม่ติดใจถามต่อและปล่อยให้รถของเราผ่านไปได้ แต่ก่อนจะเข้าหมู่บ้านปลายทางผู้ศึกษาสังเกตว่ามีรถจักรยานยนต์คันหนึ่งขับตามมาห่างๆ เป็นระยะทางพอสมควร เมื่อรถของเราหยุดที่แปลงเกษตร รถจักรยานยนต์คันดังกล่าวก็เลี้ยวตามมาจอดอยู่ห่างๆ คนขับเป็นชายวัยกลางคนสวมหมวกกันน็อก เมื่อรถของเราเลี้ยวไปดูฟาร์มเลี้ยงแพะ รถจักรยานยนต์คันดังกล่าวก็ขับตามมาด้วย คราวนี้เขาลงจากรถและเดินเข้ามาใกล้มากขึ้น จนได้เห็นว่าที่เอวของเขาเห็นมีดสปาร์ต้าเล่มยาวที่เดียว แต่พอเขาเห็นคนนำทางของเราจึงร้องตะโกนมาว่า “โธ่! นึกว่าคนแปลกหน้าที่ไหน ที่แท้หัวหน้านี่เอง” แล้วเขาก็ชวนคุยว่า “รู้หรือไม่ว่าเขาขับรถตามมาตั้งแต่ก่อนจะเข้ามาในเขตหมู่บ้านเสียอีกเพราะเห็นทะเบียนแปลกๆ และคนในรถก็แปลกหน้าด้วย เลยต้องตามมาดู เดียวนี้ไว้ใจใครไม่ค่อยได้ต้องช่วยกันสอดส่อง” (คนเลี้ยงแพะ, สัมภาษณ์, 23 มีนาคม 2552)

ต่อมาในการเดินทางเข้าพื้นที่นี้อีกเป็นครั้งที่สอง เมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2553 คณะของเราเดินทางด้วยรถยนต์ที่มีเครื่องหมายและป้ายชื่อพันติดข้างรถว่า “มูลนิธิคาทอลิกสุราษฎร์ธานี” มีนักบวชหญิงคนเดิมนั่งด้านหน้าคู่กับคนขับ

แต่ครั้งนี้เจ้าหน้าที่แต่ละด่านเพียงแต่บอกให้คนขับชะลอความเร็วเมื่อจะผ่านด่าน บางด่านเจ้าหน้าที่ก็มองเพียงเล็กน้อย บางด่านเจ้าหน้าที่ก็ยิ้มให้แต่ไม่มีคำถาม จากด่านใดเลย ทั้งๆ ที่ก่อนหน้านี้จะเข้าเขตสามจังหวัดชายแดน พวกเราต่างก็ คิดกันว่าคราวนี้คงจะต้องถูกตรวจค้นรถแน่ๆ เพราะบรรทุกข้าวของเสียจน น่าสงสัยภายในกระบะด้านหลังส่วนที่ต่อหลังคาและมีกระจกใสพอที่จะมองเห็น ด้านในได้ชัด

ประสบการณ์ของนักมานุษยวิทยาดังกล่าวข้างต้นมีส่วนช่วยให้ผู้ศึกษา ประยุกต์วิธีการเก็บข้อมูลในภาคสนามท่ามกลางสถานการณ์ที่มีความรุนแรง ได้ไม่น้อย เช่น วิธีการเข้าหาผู้ให้ข้อมูลที่ตกอยู่ในความหวาดกลัวจากงานของ Green ช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่มีประโยชน์ต่อการวิเคราะห์จากผู้ให้ข้อมูลบางคน ที่มีประสบการณ์ได้รับความรุนแรงและยังมีอาการหวาดกลัวอยู่มากจนไม่อยากจะพูดถึงอีก (Green, 1995, pp.105-128) กรณีนี้ ผู้ศึกษาประยุกต์ใช้เมื่อต้อง เก็บข้อมูลจากชาวคาทอลิกที่เคยมีประสบการณ์ตรงในเหตุการณ์ถูกกราดยิง และถูกลอบวางระเบิดในอำเภอรีอเสาะ ประสบการณ์ตรงที่เธอได้รับทำให้เธอ หวาดกลัวและไม่อยากจะพูดถึงเหตุการณ์นั้นอีก

การเข้าไปทำความเข้าใจกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ที่น่าสนใจ เพราะในช่วงแรกๆ ของการแนะนำตัวและเริ่มสำรวจข้อมูลเบื้องต้น กลายเป็นว่าแทนที่ ผู้ศึกษาจะเป็นคนที่ทำหน้าที่ศึกษาพวกเขา ตนเองกลับตกเป็นวัตถุที่ถูกศึกษา ของคนในพื้นที่ ด้วยพวกเขาตั้งข้อสงสัย ตั้งคำถามต่างๆ นานากับผู้ศึกษา ข้อจำกัดเรื่องการเดินทางในสถานการณ์ที่ไม่มีใครสามารถจะให้ความมั่นใจได้ว่า จะมีความปลอดภัยหรือไม่ ทำให้การนัดพบกับผู้ให้ข้อมูลหลักต้องอาศัยผู้นำทาง ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์ความรุนแรงที่เกิดขึ้นด้วย บางครั้งผู้ศึกษานัดกับผู้นำทาง เป็นมันเป็นเหมาะแล้ว แต่เมื่อถึงเวลาออกเดินทางจริงๆ สถานการณ์ที่ไม่น่า ไว้วางใจก็ทำให้ถูกเลื่อนนัดหลายครั้ง ดังนั้น ก่อนที่ผู้ศึกษาจะค้นหาว่าชาว

คาทอลิกอยู่อย่างไร ใช้วิธีการใดในการต่อรองบ้างเพื่อจะดำรงให้ได้ในสังคม การเมืองที่ถูก ผลพวงจากความรุนแรงกระแทกใส่ ผู้ศึกษาเองก็ต้องเรียนรู้วิธีการต่อรองตั้งแต่การเข้าสนามแต่ละครั้ง รวมทั้งจะอยู่อย่างไรในสนามให้ได้เสียก่อน การปรับเปลี่ยนต่อรองจึงเกิดขึ้นตลอดเวลาที่เก็บข้อมูลในสนาม

ผู้ศึกษาสังเกตในการทำงานภาคสนามครั้งต่อๆ มาว่า หากสวมเสื้อ (Sluka, 1995, pp. 276-294) ที่มีตราหรือสีที่เป็นสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ และเสื้อที่มีเครื่องหมายหรือตัวอักษรที่บ่งบอกว่าเป็นคาทอลิก ในที่อื่น ที่มีชุมชนคาทอลิกจะได้รับการยอมรับจากชาวบ้านให้เข้ามาพูดคุย ด้วยมากกว่าเมื่อสวมเสื้ออื่นๆ เช่น ที่แปลงเกษตรของโครงการบ้านเล็กในป่าใหญ่ สุคริณ ที่ตลาดสะพานปลาปัตตานี หรือในเขตเทศบาลเมืองเบตง เป็นต้น โดยเฉพาะในช่วงแรกที่พวกเขายังไม่คุ้นเคยกับผู้ศึกษามากนัก เสื้อจากสถาบัน การศึกษาจะมีอำนาจสะกดผู้คนให้ยอมพูดคุยด้วยมากกว่าเสื้อสัญลักษณ์ คาทอลิก โดยเฉพาะเมื่อเดินตามผู้ให้ข้อมูลที่มีใบบาทหลวงหรือนักบวชหญิง ต่อมาเมื่อคุ้นเคยกันพอสมควรแล้วเสื้อที่มีตราของสถาบันก็ไม่ใช่สำคัญมากนัก เพราะพวกเขาจดจำได้แล้วว่าผู้ศึกษาเป็นใคร อยู่สังกัดใด ในขณะที่เดียวกันการ สวมเสื้อที่มีตราสัญลักษณ์ของสถาบันการศึกษายังใช้ได้ดีกับการเดินไปในตลาด นอกพื้นที่ชุมชนคาทอลิกอีกด้วย เพราะผู้คนที่เห็นจะสนใจเข้ามาพูดคุยด้วย มากกว่าเมื่อสวมเสื้อที่มีตราสัญลักษณ์ของศาสนาคาทอลิก อาจเป็นเพราะน้อย คนนักที่จะรู้จักตราสัญลักษณ์ของคาทอลิก อีกด้านหนึ่งเมื่อทำงานไปสักระยะ ชาวบ้านจะมาเฉลยว่าที่สะดุดกับสัญลักษณ์ทางศาสนาเพราะว่าในพื้นที่ชายแดน ใต้ มีความละเอียดอ่อนไหวด้านศาสนาอยู่มาก บางคนบอกว่าเมื่อเห็นสัญลักษณ์ ศาสนาคริสต์ คาทอลิก ขวนให้คิดถึงสงครามครูเสดระหว่างศาสนาอิสลามกับ คริสต์ขึ้นมา บางคนบอกว่า “กลัว” ว่าชาวคริสต์จะเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในที่นี้ เหมือนที่เคยได้ยินมาว่าไปเผยแพร่ที่อื่น

จริยธรรมการวิจัยในคน

การทำงานภาคสนามสำหรับนักวิจัยในสนามเสี่ยงภัยถึงตาย การยึดมั่นในหลักจริยธรรมการวิจัยในคนเป็นสิ่งสำคัญยิ่งชีวิต ยิ่งในสนามที่ความรุนแรงพร้อมจะไปเยือนได้ทุกเมื่อ ไม่เลือกสถานที่ เวลา เพศ วัย หรือสถานะทางสังคมใดๆ เช่นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ในระลอกความรุนแรงปัจจุบัน ด้วยทั้งพระภิกษุสงฆ์ ผู้นำศาสนา สตรี เด็ก หรือใครก็ตามต่างมีสิทธิถูกคุกคามชีวิตได้เสมอหน้ากัน และไม่มีใครบอกได้ว่า คำพูด ความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลแต่ละคนในสนามประเด็นใดจะเป็นชนวนจุดไปสู่คนถืออาวุธ ในขณะที่ชนบของการเก็บรวบรวมข้อมูลจำเป็นต้องมีการบันทึกข้อมูลจากสนามเพื่อนำกลับมาเป็นหลักฐานในการเขียนรายงานเพื่อการวิเคราะห์วิจัยด้วยแล้ว หลายคนมักจะพึ่งพาการใช้เทปบันทึกเสียง หรือกล้องบันทึกภาพของผู้ให้ข้อมูลเพราะเกรงว่าจะไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะทำให้คนที่ไม่ได้เข้ามาในสนามวิจัยด้วยเชื่อถือในงานวิจัยของเรา การขออนุญาตเป็นหลักการที่นักวิจัยส่วนใหญ่รับรู้รับทราบว่าต้องขออนุญาตผู้ให้ข้อมูลก่อนการบันทึก กระนั้น จากประสบการณ์ตรงในภาคสนามพบหลายครั้งว่านักวิจัยภาคสนามไม่ได้เคร่งครัดในหลักจริยธรรมการวิจัยในคนดังกล่าว และได้ละเมิดสิทธิของผู้ให้ข้อมูลในหลายลักษณะ ที่พบบ่อยมากคือการแอบบันทึกเสียงโดยไม่บอกกล่าวแล้วแจ้งให้ผู้ให้ข้อมูลทราบ บางรายใช้เครื่องบันทึกเสียงขนาดเล็กซุกซ่อนในกระเป๋าขณะทำการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมหรือสัมภาษณ์แบบเจาะจง ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาคือ มีการหลุดรั่วของข้อมูลไปสู่บุคคลที่ไม่เกี่ยวข้อง กรณีที่ยังไม่เกิดภัยอันตรายถึงตายแก่ผู้ให้ข้อมูลก็ดีไป แต่หากเกิดอันตรายขึ้นกับผู้ให้ข้อมูลแล้ว ดังนั้น นักวิจัยภาคสนามต้องให้ความเอาใจใส่และเคร่งครัดให้มากกว่าในการทำงานภาคสนามในสถานการณ์ปกติทั่วไป

ความเคร่งครัดในจริยธรรมการวิจัยเป็นสิ่งสำคัญมาก ขณะเดียวกันก็เป็นข้อจำกัดอีกประการหนึ่งของนักวิจัย เพราะการขอบันทึกเสียงสนทนา แม้ว่าจะเข้าถึงกลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้แล้วและมีความคุ้นเคยกันพอสมควรแล้วก็ตาม แต่เมื่อผู้ศึกษาขออนุญาตบันทึกเสียง ผู้ให้ข้อมูล หลายคนตั้งคำถามกลับว่าจะบันทึกไปทำไม จะเอาเสียงที่บันทึกและเรื่องราวของพวกเขาเล่าไปทำอะไร แม้ผู้ศึกษาจะแจ้งว่าเพื่อการศึกษาปริญญาเอกแต่หลายคนก็ไม่เข้าใจ โดยเฉพาะผู้อาวุโสหลายคนไม่ให้บันทึกเพราะกลัวว่าจะไม่เป็นผลดีต่อความปลอดภัยของพวกเขา หากมีคนที่ไม่หวังดีมาได้ยินเรื่องราวที่เขาเล่า หลายคนไม่ยอมแม้แต่จะให้บันทึกภาพ แต่หลังจากที่ผู้ศึกษาเข้าออกพื้นที่และพบปะพวกเขาบ่อยขึ้น บางคนก็ยอมให้บันทึกภาพได้ แต่ไม่ยินดีให้บันทึกเสียงและชื่อของพวกเขาหรือเปิดเผยให้คนอื่นทราบ หลายคนย้ำว่า “ห้ามเอาชื่อไปลงในหนังสือ (ดูขงูนิพนธ์) นะ” แต่ก็ยังมีบางกลุ่มโดยเฉพาะชาวคาทอลิกปัตตานีที่แม้ผู้ศึกษาจะใช้เวลากว่า 6 เดือนอยู่ในพื้นที่ แต่ก็ยังไม่สามารถจะพูดคุยกับพวกเขาได้ เพราะพวกเขาส่วนใหญ่เป็นชาวประมงจึงมีข้อจำกัดในเรื่องเวลาที่ส่วนใหญ่จะอยู่ในเรือหาปลา กลางทะเล และเมื่อขึ้นฝั่งพวกเขาก็มักจะเก็บตัวเงียบอยู่กับครอบครัว บางคนยังมองผู้ศึกษาเป็นคนแปลกหน้าแม้ว่าจะรู้จักเพื่อนบ้านแล้วว่าผู้ศึกษาเป็นใคร

ปิดม่าน

ประสบการณ์ภาคสนามในการทำงานในสนามความรุนแรงในชายแดนใต้ อาจมีประโยชน์สำหรับผู้สนใจทำงานในสนามที่ค่อนข้างมีความละเอียดอ่อนไหว และเป็นพื้นที่ที่อาจเกิดความรุนแรงได้ง่าย การทำงานเพื่อให้ได้ข้อมูลข้อเท็จจริง และเอาชีวิตรอดกลับมาได้พร้อมกับข้อมูลที่มีคุณค่ากลับมาเขียนรายงาน โดยไม่ละเมิดต่อสิทธิมนุษยชน ขณะเดียวกัน การเก็บข้อมูลภาคสนามในสนาม

ที่รุนแรงถึงตายถือว่ามีจำนวนมาก ด้วยเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสันติภาพ
ในพื้นที่ได้ด้วย

การอ้างอิง

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. (2551). *ความรุนแรงกับการจัดการ “ความจริง”: ปัตตานี
ในรอบกึ่งศตวรรษ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พัทธ์ธีรา นาคอุไรรัตน์. (2556). “คนกลุ่มน้อยนิด” และ “ชีวิตแห่งการต่อรอง”:
กรณีศึกษาคาทอลิกในปัตตานี. กรุงเทพฯ: ดุชฎีนิพนธ์ ปรชญาดุชฎี
บัณฑิต สาขาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

ยศ สันตสมบัติ. (2559). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

Green (1995). *Living in a State of Fear*. In Nordstrom, C., and Robben,
A. C.G.M., *Fieldwork Under Fire: Contemporary studies of
Violence and Survival* pp.105-128.

Nordstrom, C. and Robben, A. C.G.M. (Eds.) (1995). *Fieldwork under
fire: Contemporary Studies of Violence and Survival*, Berkeley,
Los Angeles, London: University of California Press.